

پیامدهای داشتن خواهر یا برادر آسیب‌دیده شنوایی

علیرضا کریمی* / کارشناسی ارشد روان‌شناسی و آموزش کودکان استثنایی، دانشگاه تهران

سعید حسن زاده / دکتری روان‌شناسی و آموزش کودکان استثنایی، دانشیار و عضو هیأت علمی

دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی دانشگاه تهران

چکیده

زمینه: با وجود انبوه مقاله‌های موجود پیرامون کودکان آسیب‌دیده شنوایی، مقالات معدودی به‌طور ویژه به خواهران و برادران کودکان آسیب‌دیده شنوایی پرداخته‌اند. هدف مقاله حاضر، بررسی پیامدهای داشتن خواهر یا برادر با آسیب شنوایی است.

روش: در این مقاله، به پژوهش‌های مرتبط انجام‌یافته و منتشرشده در بانک‌های اطلاعاتی و نیز کتاب‌های معتبر، پرداخته شده است.

یافته‌ها: منابع یافت‌شده، در دامنه زمانی سال ۱۹۷۶ تا ۲۰۱۵ قرار دارند. بررسی پژوهش‌ها حاکی از یافته‌های متناقض درمورد خواهران و برادران کودکان آسیب‌دیده شنوایی بوده است.

نتیجه‌گیری: پژوهشگران پیامدهای داشتن خواهر یا برادر آسیب‌دیده شنوایی را به‌صورت طیفی که از یک‌سو مثبت و از سوی دیگر منفی بود، نشان داده‌اند.

واژه‌های کلیدی: خواهران و برادران، آسیب‌دیده شنوایی

مقدمه

به‌منظور معرفی این گروه از خواهران و برادران، به مرور پژوهش‌هایی می‌پردازد که به بررسی تجارب و مسایل روان‌شناختی خواهران و برادران کودکان آسیب‌دیده شنوایی پرداخته‌اند. در واقع ما به بررسی همه پژوهش‌های یافت‌شده مرتبط که در ۳۹ سال اخیر از سال ۱۹۷۶ تا ۲۰۱۵، راجع به خواهران و برادران کودکان آسیب‌دیده شنوایی نگاشته و منتشر شده‌اند، می‌پردازیم. این پژوهش‌ها، با استفاده از جست‌وجوی کلید واژه‌های آسیب‌شنوایی^۱، سخت‌شنوایی^۲، افت‌شنوایی^۳، ناشنوا^۴ و خواهران و برادران^۵ به شکل‌های مختلف، در بانک‌های اطلاعاتی ایسکو^۶، الزویر^۷، اسپرینگر^۸، وایلی^۹ و سرویس جست‌وجوی مقالات گوگل اسکولار^{۱۰} یافت شده‌اند. شایان ذکر است منابع یافت‌شده، در دامنه زمانی سال ۱۹۷۶ تا ۲۰۱۵ قرار دارند.

در خانواده‌هایی که هیچ سابقه آسیب‌شنوایی وجود نداشته است؛ حضور یک کودک آسیب‌دیده شنوایی می‌تواند به یک بحران خانوادگی منجر شود که در آن بنیان خانواده سست شده و عدم توازن و تعادل در آن رخ دهد (۱). همه خواهران و برادران سالم کودکان با کم‌توانی ذهنی، طیفی از احساسات مثبت یا منفی مشابه با خواهران یا برادران کودکان عادی، تجربه می‌کنند. اما خواهران و برادران افراد آسیب‌دیده شنوایی به علت زندگی در کنار یک فرد آسیب‌دیده شنوایی، شرایط ویژه و منحصر به فردی خواهند داشت.

با وجود پژوهش‌های هرچند معدودی که پیرامون خواهران و برادران کودکان آسیب‌دیده شنوایی در خارج از کشور انجام یافته، هیچ مقاله پژوهشی یا مروری در داخل کشور به‌طور ویژه به خواهران و برادران کودکان آسیب‌دیده شنوایی نپرداخته است. افزون‌براین، برخلاف کشورهای پیشگام در زمینه کودکان با نیازهای ویژه، هیچ مرکز حمایتی از خواهران و برادران کودکان با ناتوانی در کشور وجود ندارد. بنابراین مقاله حاضر،

1. hearing impairment
2. hard of hearing
3. hearing loss
4. deaf
5. sibling or brothers and sisters
6. Ebsco
7. Elsevier
8. Springer
9. Wiley
10. Google Scholar

* Email: alireza_karimi@ut.ac.ir

تکیه‌گاهی برای والدین و خواهر یا برادر با آسیب‌شنوایی خود محسوب شوند. بنابراین با توجه به مطالب ذکر شده، پژوهش در مورد این گروه از خواهران و برادران حائز اهمیت است. پژوهش‌های قبلی به پیامدهای مثبت یا منفی ناشی از داشتن یک برادر یا خواهر آسیب‌دیده‌شنوایی اشاره داشته‌اند که در ادامه به آنها می‌پردازیم:

پیامدهای مثبت

برخی از پژوهش‌ها نشان داده‌اند، خواهران یا برادران کودکان آسیب‌دیده‌شنوایی ویژگی‌های مثبتی نیز در مقایسه با خواهران یا برادران کودکان عادی، از خود نشان می‌دهند. برای مثال، ورتی و همکاران^(۵) معتقدند بسیاری از خواهران و برادرانی که در کنار یک کودک آسیب‌دیده شنوایی زندگی می‌کنند، به نوعی غنی‌شدن^۲، دست می‌یابند؛ این خواهران و برادران، اغلب تحمل^۳ بالایی در برابر تفاوت‌های موجود و در برخورد با سایر مردم دارند و همچنین، سطوح بالاتری از همدلی^۴، شکیبایی^۵، انعطاف‌پذیری^۶، نوع‌دوستی^۷، پختگی^۸، مسئولیت‌پذیری^۹ و حس غرور^{۱۰} ناشی از کمک به والدین در نگهداری از خواهر یا برادر آسیب‌دیده شنوایی خود، به دست می‌آورند^(۸ و ۶). در همین راستا، اتکینز^(۶) به این نتیجه رسید که این خواهران یا برادران، برای برادر یا خواهر آسیب‌دیده‌شنوایی خود، نقش‌هایی از قبیل همبازی، همراه، دوست، مراقب، کمک‌کننده، رقیب و جانشینان والدین^{۱۱} ایفا می‌کنند. افزون‌براین ورتی و همکاران^(۵) دریافتند که خواهران و برادران کودکان آسیب‌دیده‌شنوایی، از این که می‌توانند نقش‌هایی از قبیل رابط^{۱۲}، الگو، کمک‌کننده^{۱۳} و پشتیبان^{۱۴} خواهر یا برادر کوچکتر خود بودن را ایفا کنند، حس انجام کار و رضایتمندی^{۱۵} را تجربه می‌کنند

اهمیت پژوهش در مورد خواهران و برادران افراد آسیب‌دیده‌شنوایی

در گذشته پژوهشگران، در پژوهش‌های معطوف به خانواده‌های کودکان آسیب‌دیده شنوایی، بیشتر به جوانب مرتبط با والدین اهمیت می‌دادند تا جوانب مرتبط با خواهران یا برادران؛ پژوهش‌های موجود نیز عموماً بر گزارش والدین و بدون انجام هیچ مصاحبه‌ای با خواهر یا برادر کودک آسیب‌دیده‌شنوایی استوار بوده‌اند^(۲). در همین راستا بات‌چاوا و مارتین^(۱) بیان کرده‌اند که پژوهش‌های بسیار اندکی در خصوص خواهر یا برادر کودکان آسیب‌دیده‌شنوایی به چاپ رسیده و منتشر شده است. همچنین تاترسال و یانگ^(۳) نیز معتقدند که بررسی تاثیر کودک آسیب‌دیده‌شنوایی بر خواهر یا برادر عادی، اغلب مورد غفلت^۱ پژوهشگران قرار گرفته است. شایان ذکر است در حال حاضر، در متون اندک کنونی که رو به رشد نیز هستند، می‌توان اثر قدرتمند حضور خواهر یا برادر را روی کل کارکرد خانواده مشاهده کرد^(۳، ۴ و ۵). ورتی و همکاران^(۵) معتقدند؛ بررسی این که حضور کودک آسیب‌دیده‌شنوایی می‌تواند تحت چه شرایطی جایگاه خواهر یا برادر را در سلسله مراتب پیامدها (مثبت و منفی) تحت تاثیر قرار دهد، امری بسیار حائز اهمیت است. برخی از پژوهشگران، نگاهی عمیق‌تر به نقش خواهران و برادران داشته‌اند؛ برای مثال اتکینز^(۶) معتقد بود که خواهر یا برادر کودک آسیب‌دیده‌شنوایی می‌تواند رشد اجتماعی کودک آسیب‌دیده‌شنوایی را با روش‌هایی مانند قرار دادن وی در محیط‌های اجتماعی، تعامل با همسالان، یا رفتار کردن به عنوان یک نمونه و الگوی مثبت اجتماعی، ارتقا بخشد. این مسئله برای افراد آسیب‌دیده‌شنوایی اهمیت زیادی دارد؛ چراکه محرومیت از نعمت حس شنوایی، پیوندهای روانی-اجتماعی را برای افراد آسیب‌دیده‌شنوایی به حداقل می‌رساند و احساس گسستگی، رهاشدگی روانی از محیط اطراف، احساس گوشه‌گیری و انزواطلبی، بالطبع اضطراب اجتماعی و رگه‌های قابل توجه افسردگی را سبب می‌شود^(۷). افزون‌براین مسلم است که خواهران و برادران کودکان آسیب‌دیده‌شنوایی می‌توانند به عنوان

2. enrichment
3. tolerance
4. empathy
5. patience
6. flexibility
7. altruism
8. maturity
9. responsibility
10. pride
11. parent substitutes
12. interpreter
13. helper
14. supporter
15. satisfaction

1. neglected

شایان ذکر است که برخی دیگر از پژوهشگران معتقدند خواهران و برادران کودکان آسیب‌دیده‌شنوایی در مقایسه با خواهران یا برادران کودکان عادی، در معرض خطر^۴ بیشتری برای مشکلات سازشی^۵ قرار ندارند^(۵). در ادامه این پژوهشگران، در پژوهش خود گزارش کرده‌اند که وقتی خواهران و برادران کودکان آسیب‌دیده‌شنوایی از نظر جنسیت، ترتیب تولد^۶ و فاصله سنی با خواهران و برادران عادی مورد مقایسه قرار می‌گیرند، تفاوت معنی‌داری بین کیفیت روابط خواهر و برادری و سازگاری روان‌شناختی^۷ در هر ۲ گروه مشاهده نشده است^(۵). افزون‌براین در برخی از پژوهش‌های مرتبط با خواهران یا برادران کودکان آسیب‌دیده‌شنوایی، مسایل احساسی و روابط میان آن‌ها، مشابه با مسایل احساسی و روابط خواهران و برادران کودکان مبتلا به سایر ناتوانی‌ها یا کودکان عادی، گزارش شده است^(۱۰، ۹، ۴ و ۲).

پیامدهای منفی

برخی از پژوهش‌ها نشان داده‌اند که خواهران یا برادران افراد آسیب‌دیده‌شنوایی با احساسات ناخوشایندی مانند ترس، خشم، حسادت^۸، گناه، شرمساری^۹، تنهایی^{۱۰}، سردرگمی نقش^{۱۱}، فشار و افسردگی دست به گریبان هستند^(۸، ۶ و ۲). در همین راستا در پژوهش‌های اسرائیلیت^(۲) و تاترسال و یانگ^(۳) گزارش شده است که خواهران یا برادران کودکان آسیب‌دیده‌شنوایی در مقایسه با خواهران یا برادران کودکان عادی، در مواردی مانند مسئولیت، کارهای منزل و افسردگی نمره بالاتری دریافت کرده‌اند. همچنین براساس پژوهش ورتی و همکاران^(۵) خواهران و برادران کودکان آسیب‌دیده‌شنوایی که روابط خواهر و برادری با کیفیت منفی داشته‌اند، مشکلات رفتاری برون‌نمود^{۱۲}

و لذت می‌برند. اسچواریان^(۹)، در پژوهشی با تاکید بر نقش جنسیت، نشان داد که اگرچه خواهران کودکان آسیب‌دیده‌شنوایی خیلی کمتر در فعالیت‌های اجتماعی وارد می‌شوند اما در مقایسه با خواهران کودکان عادی، در انجام تکالیف خودمراقبتی^۱، از استقلال بیشتری برخوردار هستند.

پژوهش‌های دیگری نیز هستند که به بررسی روابط خواهر و برادری در خانواده‌های دارای کودک آسیب‌دیده‌شنوایی پرداخته‌اند. برای مثال در پژوهش راگورامان^(۴) گزارش شده است افرادی که ارتباطی مثبت با خواهر یا برادر کوچکتر با آسیب‌شنوایی خود داشته‌اند، نگرانی‌های بین‌فردی کمتر و احساسات مثبت بیشتری از قبیل گرمی و نزدیکی^۲، نسبت به آن دسته از افرادی که ارتباطی منفی با خواهر یا برادر خود داشته‌اند، نشان داده‌اند. همچنین ورتی و همکاران^(۵) معتقدند روابط مثبت خواهر و برادر به مشکلات اندک رفتاری، هیجانی و افزایش شایستگی اجتماعی^۳ در هر ۲ گروه خواهران و برادران کودکان آسیب‌دیده‌شنوایی و کودکان عادی مربوط می‌شود. افزون‌براین نتایج حاصل از پژوهش ورتی و همکاران، هیچ‌گونه تفاوت معنی‌داری در کیفیت روابط خواهر یا برادر بین گروه خواهران و برادران کودکان آسیب‌دیده‌شنوایی با خواهران و برادران کودکان عادی، نشان نداد.

برخی از پژوهشگران دیگر به بررسی تجارب خواهران و برادران کودکان آسیب‌دیده‌شنوایی در مقایسه با خواهران و برادران کودکان عادی پرداخته‌اند. برای مثال تاترسال و یانگ^(۳) در مصاحبه با خواهران و برادران کودکان آسیب‌دیده‌شنوایی دریافتند که حضور یک کودک آسیب‌دیده‌شنوایی منجر به افزایش تحمل خواهران یا برادران عادی‌شان خواهد شد اما این خواهران و برادران در بزرگسالی برای انتخاب شغل‌هایی که به تحمل بالایی نیاز دارند (برای مثال پزشکی) موفق‌تر از خواهران و برادران کودکان عادی خواهند بود.

4. at risk

5. adaptation Problems

6. birth order

7. psychological adjustment

8. jealousy

9. embarrassment

10. loneliness

11. role confusion

12. externalizing behavior problems

1. self-care tasks

2. warmth & closeness

3. social competence

می‌دهند ولی در واقع خود خواهران و برادران کودکان آسیب‌دیده‌شنوایی، معتقدند که توسط والدین نادیده گرفته می‌شوند (۴). بر اساس پژوهش ورتی و همکاران (۵) خواهران و برادران کودکان آسیب‌دیده‌شنوایی نسبت به خواهران و برادران کودکان عادی، شایستگی کمتری در کارکرد تحصیلی از خود نشان داده‌اند، افزون بر این تاترسال و یانگ (۳)، در مصاحبه با خواهران و برادران کودکان آسیب‌دیده‌شنوایی در مورد تجارب‌شان، دریافته‌اند که آن‌ها واکنش‌های منفی مردم نسبت به خواهر یا برادر آسیب‌دیده‌شنوایی خود را نیز تجربه و در برخی مواقع حتی با آن‌ها درگیر می‌شوند. همچنین این خواهران و برادران در مصاحبه با این پژوهشگران اذعان داشته‌اند که در پذیرش خواهر یا برادر آسیب‌دیده‌شنوایی خود، دچار مشکل هستند که البته این مسئله در دوران کودکی پررنگ‌تر از دوره بزرگسالی بوده است.

ارتباط فرد شنوایی با خواهر یا برادر آسیب‌دیده‌شنوایی

برقراری ارتباط برای ابراز نیازهای کودک، مسئله‌ای مهم میان کودک آسیب‌دیده‌شنوایی و سایر اعضای خانواده و همچنین مردم جامعه است (۱). اگرچه همه کودکان آسیب‌دیده‌شنوایی در مدارس، گوش کردن و صحبت کردن را یاد می‌گیرند اما کیفیت ارتباطات آن‌ها با دیگران به بررسی بیشتری نیاز دارد؛ در این رابطه برخی از پژوهشگران به مشاهده چگونگی ارتباط کودک آسیب‌دیده‌شنوایی با والدین و خواهران یا برادرانش پرداخته‌اند. برای مثال، لوی (۱۲) در پژوهش خود مشاهده کرد که خواهران و برادران کودکان آسیب‌دیده‌شنوایی بیشتر از معمول در نقش‌های شنونده و گوینده ظاهر می‌شوند. در همین راستا تاترسال و یانگ (۳) و سانم سهلی و بلجین (۱۲) دریافتند که خواهران و برادران کودکان آسیب‌دیده‌شنوایی برقراری ارتباط با خواهر یا برادر دارای آسیب‌شنوایی خود دچار مشکل می‌شوند، چراکه پیوسته در حال تفسیر کلام یا اشاره‌های خواهر یا برادر خود هستند؛ این مسأله در دوران کودکی بیشتر مشهود بوده است.

بیشتری از خود نشان داده‌اند. افزون‌براین ممکن است خواهران یا برادران کودکان آسیب‌دیده‌شنوایی، با مسایلی از قبیل طرفداری و جانبداری واضح والدین از کودک آسیب‌دیده‌شنوایی و همچنین ارتباط اندک و ناکافی با والدین روبه‌رو شوند. همچنین ممکن است از توجه بسیار والدین به کودک آسیب‌دیده‌شنوایی رنجیده‌خاطر شده و احساس کنند که والدین از آنها انتظارات زیادی دارند (۶). افزون‌براین ممکن است والدین از خواهر یا برادر بزرگتر بخواهند در نگهداری از کودک کوچکتر که دارای آسیب‌شنوایی نیز هست، مشارکت داشته باشند (۱۱ و ۱۰)؛ برخی از پژوهش‌ها به این نتیجه رسیده‌اند که مراقبت از کودک و سایر مسئولیت‌های بر دوش خواهر یا برادر بزرگتر، بسیار بیش از حد توانایی آنهاست اما در برخی دیگر از پژوهش‌ها نیز هیچ تفاوتی حاصل نشده است. در همین راستا اسپواریان (۹)، در پژوهشی به بررسی میزان مراقبت از کودک، مسئولیت‌های عمومی منزل، میزان استقلال و فعالیت‌های اجتماعی خواهران و برادران بزرگتر تعدادی از کودکان آسیب‌دیده‌شنوایی در مقایسه با یک گروه گواه تطبیق‌یافته، پرداخته است. یافته‌ها حاکی از آن بود که خواهران و برادران بزرگتر کودکان آسیب‌دیده‌شنوایی، به‌ویژه خواهران، در پی مسئولیت زیاد مادر در رسیدگی به کودک آسیب‌دیده‌شنوایی، وظایف خانه‌داری و مراقبتی بیشتری را برعهده دارند. همچنین راگورامان (۴)، در پژوهش خود گزارش کرده است که این خواهران و برادران به دلیل شرایط خاص برادر یا خواهر خود، بیشتر از معمول در خانه می‌مانند. این موضوع روابط اجتماعی آن‌ها را با محدودیت روبه‌رو می‌کند.

خواهران یا برادرانی که ابتدا در یک خانواده به دنیا می‌آیند، ممکن است به علت پر مشغله بودن والدین و رسیدگی به فرزندان تازه به دنیا آمده و صرف کردن بیشتر زمان خود با آن‌ها، احساس تنهایی کنند (۶). این در حالی است که والدین کودکان آسیب‌دیده‌شنوایی تصور می‌کنند که بیشتر زمان خود را به خواهران و برادران بزرگتر کودک آسیب‌دیده‌شنوایی اختصاص

ارتباط میان خواهران و برادران کودک آسیب‌دیده شنوایی با والدین

بر اساس پژوهش راگورامان (۴)، خواهران و برادران عادی و بزرگتر کودکان آسیب‌دیده شنوایی، دوست ندارند با انتقال نگرانی‌های خود (راجع به خواهر یا برادر با آسیب‌شنوایی) به والدین، باعث زحمت آنها شوند. در واقع خواهران و برادران به وضعیت هیجانی والدین خود حساس هستند، بنابراین ممکن است نخواهند والدین خود را نگران کنند، در نتیجه در مورد احساسات خود راجع به خواهر یا برادر آسیب‌دیده شنوایی، سکوت کرده و چیزی نمی‌گویند (۱۳ و ۶). احتمالاً به همین دلیل بوده که راگورامان هم در پژوهش خود اذعان داشته است که عده‌ای از مردم از احساسات خواهران و برادران، ابراز بی‌اطلاعی کرده و حتی معتقد بوده‌اند که یک کودک آسیب‌دیده شنوایی هیچ‌گونه تغییراتی در خانواده ایجاد نمی‌کند.

بحث و نتیجه‌گیری

تمام روابط موجود در خانواده می‌تواند از آسیب‌دیدگی شنوایی یک کودک تاثیر بپذیرد. از طرفی در بسیاری از موارد سایر فرزندان خانواده می‌توانند نقش بسیار مهمی در رشد اجتماعی او ایفا کنند (۱۴). در واقع باید توجه داشت که خواهران و برادران سالم کودکان

آسیب‌دیده شنوایی به‌عنوان نسل بعدی مراقبت‌کننده‌ها، پس از مرگ یا از کارافتادگی والدین، به شمار می‌آیند. افزون‌براین، این خواهران و برادران با چالش تلفیق نیازهای خواهر یا برادر آسیب‌دیده شنوایی خود، با مسئولیت‌های‌شان در قبال اعضای خانواده و امور مربوط به آن روبه‌رو می‌شوند (۱۵). همچنین زمانی که والدین به اندازه‌ای مسن شده‌اند که دیگر نمی‌توانند از فرزند آسیب‌دیده شنوایی خود مراقبت کنند، نقش خواهران و برادران سالم کودک، پررنگ‌تر از گذشته خواهد شد. همان‌طور که پیش‌تر بیان شد، پژوهش‌ها یافته‌های متناقضی را در مورد پیامدهای داشتن خواهر یا برادر با آسیب‌شنوایی نشان می‌دهند؛ برخی به پیامدهای مثبت و منفی پرداخته و برخی دیگر گزارش کرده‌اند که تفاوت معنی‌داری بین خواهران و برادران کودکان آسیب‌دیده شنوایی با خواهران و برادران کودکان عادی در متغیرهای روان‌شناختی از قبیل بهزیستی^۱ و سازگاری، یافت نکرده‌اند. با مرور پیشینه مشخص شد که به طور تقریبی همه پژوهشگران به ضرورت توجه به خواهران و برادران کودکان آسیب‌دیده شنوایی اذعان دارند. بنابراین ضرورت دارد تا متخصصان ایرانی در حوزه کودکان با نیازهای ویژه، در کنار توجه به کودکان آسیب‌دیده شنوایی و والدین آنها، بیش از گذشته به خواهران و برادران کودکان آسیب‌دیده شنوایی توجه کنند.

Reference:

1. Bat-Chava, Y., & Martin, D. Sibling relationships of deaf children: The impact of child and family characteristics. *Rehabilitation Psychology*, 2002; 47(1), 73-91.
2. Israelite, N.K. Hearing-impaired children and the psychological functioning of their normal-hearing siblings. *Volta Review*, 1986; 88 (1), 47-54.
3. Tattersall, H. J., & Young, A. M. Exploring the impact on hearing children of having a deaf sibling. *Deafness and Education International*, 2003; 5 (2), 108-122.
4. Raghuraman, R.S. The emotional well-being of older siblings of children who are deaf or hard of hearing and older siblings of children with typical hearing. *The Volta Review*, 2008; 108(1), 5-35.
5. Verte, S., Hebbrecht, H., & Roeyers, H. Psychological adjustment of siblings of children who are deaf or hard of hearing. *The Volta Review*, 2006; 106 (1), 89-110.
6. Atkins, D.V. Siblings of the hearing-impaired: Perspectives for parents. *The Volta Review*, 1987; 89 (5), 32-45.

1. well-being

7. Afrouz Gh.A. .Analytical & comparatlve study on the basics of cognitive & psychosocial aspects of the blind & deaf. *Journal of Psychology and Education*, 2009; 39 (2), 1-12. [Persian]
8. Goring, M.B. No two alike: Siblings in the family with hearing loss. *Volta Voices*, 2001; 8, 13-15.
9. Schwirian, P. Effects of the presence of a hearing impaired preschool child on the family on behavior patterns. *American Annals of the Deaf*, 1976; 121(4), 373- 380.
10. Atkins, D.V. A comparison of older sisters of hearing-impaired and normally hearing children on measures of responsibility and parental attention. Unpublished doctoral dissertation. University of California, Los Angeles, 1982, pp:50-60.
11. Breslau, N., Weitzman, M., & Messenger, K. Psychological functioning of siblings of disabled children. *Pediatrics*, 1981; 67(3), 344-353.
12. Lloyd, J. Interaction between hearing-impaired children and their normally hearing peers. *Deafness and Educational International*, 1999 ; 1(1), 25-33.
13. Sanem Sahli,A. & Belgin, E. The effect of hearing loss on the sibling relationship. *Journal of Hearing Science*, 2011; 1(2), 35-39.
14. Cicirelli, V. G. Sibling relationships across the life span. New York, NY: Plenum. (1995).
15. Hassanzadeh, S., & Nikkhou, F. Deaf child introduction to assessment & rehabilitation. Tehran:Azarin mehr Publications (2014). [Persian]
16. Seltzer, M. M., Greenberg, J. S., Orsmond, G. I., & Lounds, J. Life course studies of siblings of individuals with disabilities. *Mental Retardation*, 2005; 43(5), 354-359.